

# ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Оксана ЯЗЛОВЕЦЬКА (Кіровоград)

*У статті уточнюється структура процесу соціалізації; описуються рівні соціалізації старшокласників, їх змістовні характеристики; виділяються основні компоненти в структурі соціалізації.*

*В статтє уточняється структура процесса социализации; описываются уровни социализации старшеклассников, их содержательные характеристики; выделяются основные компоненты в структуре социализации.*

*Ключові слова: соціалізація, самовизначення, адаптація, компоненти в структурі соціалізації.*

В даний час соціально-економічні перетворення неминуче охоплюють всі аспекти життєдіяльності людини і в значній мірі визначають масштаби інноваційних процесів, що відбуваються в сфері освіти і безпосередньо пов'язаних з об'єктивною потребою суспільства в особистості, готової до прийняття самостійних рішень і осмисленого вибору життєвого шляху.

Трансформація соціальних ідеалів і цінностей неминуче задають нові параметри перебігу соціалізації, висуваючи до суб'єкта підвищені вимоги щодо формування моделей

соціальної поведінки, конструювання персональної системи цінностей та ідентифікаційних структур.

Усе це активізує увагу до проблем соціалізації молодого покоління, визначення особливостей її перебігу, винайдення способів підвищення ефективності цього процесу.

Принципове значення в педагогічній науці та практиці набуває пошук оптимальної моделі соціалізації старшокласників, що забезпечує інтенсивне становлення особистісних якостей, відносин і позицій учня в суспільстві. Тому мета роботи полягає у виокремленні основних компонентів в структурі соціалізації, визначенні рівнів соціалізації старшокласників та їх змістовних характеристик.

Соціалізація старшокласників як соціально-педагогічне явище важливий процес становлення взаємовідносин особистості з соціумом (суспільством і навколишнім середовищем) на основі сукупності соціальних знань, соціально-розвиваючого спілкування і

соціального досвіду самореалізації, що забезпечує соціальне становлення старшокласника.

Соціалізація старшокласників опосередкована віковими особливостями та психологічними новоутвореннями періоду ранньої юності, серед яких доцільно виокремити повне структурування самосвідомості, високий рівень зрілості, диференціації та стабільності моральної свідомості, розвиток інтелекту, завершення формування світогляду й соціальних установок (Б.Г.Ананьєв, Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, Л.Кольберг, Г.С.Костюк, Р.С.Немов та ін.). Детермінантою всього розвитку й найбільш значущим психологічним новоутворенням учнів старшого шкільного віку є *особистісне самовизначення*, як інтегруючий компонент розвитку старшокласника, що має ціннісно-смыслову природу і дозволяє йому визначити позицію по відношенню до соціально значущих цінностей.

Велика увага до дослідження проблем розвитку особистості та різних аспектів її соціалізації приділялася в психолого-педагогічних працях Г.М. Андреевої, М. Й. Боришевського, О. М. Васильченко, Л.С. Виготського, І.С. Кона, О.М. Леонтьєва, М. Д. Голованової, В.В. Москаленка, О.Г. Романовського, А.В. Мудрика, А.О. Реана і ін.

У сучасних наукових дослідженнях дидактів, психологів та соціологів сформувалась сукупність поглядів на соціалізацію, що об'єднує такі ідеї: 1) освіта і виховання визначаються основними інститутами соціалізації – вона передбачає передачу надбаних минулими поколіннями культурних цінностей; 2) соціалізація особистості пов'язана з адаптивними процесами; 3) соціалізація триває протягом усього життя людини; 4) самосвідомість, самореалізація мають велике значення для успішної соціалізації особистості.

Процес соціалізації поділяють на два етапи – адаптацію та інтеріоризацію. Адаптація – це пристосування індивіда до умов і змін навколишнього середовища, процес звикання, коли зближуються цілі і ціннісні орієнтації особистості як члена суспільства, засвоюються норми та вимоги, відбувається входження у його рольову структуру. Це перший щабель, елемент діяльності людини у пристосуванні до умов суспільного життя.

Інтеріоризація – процес засвоєння індивідом норм, цінностей, установок, уявлень, стереотипів, вироблених суспільством та різними соціальними групами; це система засвоєних внутрішніх регуляторів поведінки. Адаптацію біологічну, психологічну, соціальну – як її вищий рівень розглядають як основну умову та механізм людської

життєдіяльності. Вона є засобом оптимізації, взаємодії людини з навколишнім середовищем. Поведінка її, діяльність, формування всіх якостей пов'язані й зумовлюються ним.

Разом з цим, процес соціалізації не є механічним сприйняттям готової соціальної “форми”. Індивід як об'єкт соціалізації є водночас суб'єктом суспільної активності, творцем нових суспільних “форм”. У процесі соціалізації встановлюються різноманітні зв'язки особистості із суспільством, засвоюються його цінності, відбувається її розвиток. Виходячи з цього, соціалізація визнається кінцевим підсумком і водночас компонентом педагогічної діяльності, метою і змістом освіти і виховання [5, С.64].

Теоретичний аналіз поняття «соціалізація» дозволив нам визначити цей процес як формування у школярів соціальних норм і цінностей, установок, зразків поведінки, в результаті якого відбувається розвиток індивідуальних властивостей особистості школяра при організації його взаємодії з навколишнім середовищем та прийнятті ним соціального досвіду.

Компоненти соціалізації розглядаються в роботах різних дослідників [2, 5, 8]. Соціалізація представлена в змістовному (освоєння соціальних норм, формування в особистості соціальних якостей і умінь) і процесуальному аспектах (процес впливу на особистість різних соціальних чинників та інститутів; активність самої особистості в соціальному самовизначенні та само-реалізації).

Грунтуючись на аналізі праць вчених, спираючись на робоче поняття соціалізації, а також враховуючи особливості старшокласників вважаємо, що в якості основних компонентів і характеристик соціалізації старшого школяра можна виділити наступні: *когнітивний компонент* (розвиток, саморозвиток, що містить засвоєння старшими школярами знань про навколишній світ, вміння застосовувати отримані знання на практиці, наявність пізнавальної активності, здатність до творчої дослідницької діяльності, прагнення до самоосвіти та ін); *моральний компонент* (формування соціальних норм і культурних цінностей, їх прийняття і засвоєння); *мотиваційно-діяльнісний компонент* (усвідомлена мотивація до адаптації в суспільстві: сформоване прагнення особистості до участі в різних соціальних відносинах, активна позиція особистості та ін.).

Ми виходимо з того, що назви компонентів умовні, вони не в повній мірі відображають повний зміст цих структурних утворень.

На підставі теоретичного дослідження ми визначили три рівні соціалізації особистості.

До високого рівня соціалізації особистості ми віднесли школярів, яких характеризують глибокі знання, вміння та навички з основ наук; глибоке володіння способами різних видів діяльності; співпричетність і солідарність з середовищем і суспільством, що несуть відповідальність за збереження і зміцнення діючого в ньому порядку; у них сформовано прагнення до участі в різних видах соціальних відносин; їх характеризує активна творча позиція.

До середнього рівня соціалізації особистості ми віднесли школярів, які мають знання, вміння та навички з основ наук, але не завжди на достатньому рівні. Їх характеризує володіння способами різних видів діяльності; в деяких випадках вони бувають співпричетні і солідарні з середовищем і суспільством і несуть відповідальність за збереження і зміцнення діючого в ньому порядку; у них не в повній мірі сформовано прагнення до участі в різних видах соціальних відносин; іноді вони активні в реалізації проєктів, що їх зацікавили.

До низького рівня соціалізації особистості ми віднесли школярів, що мають безсистемні знання, вміння та навички з основ наук, недостатньо володіють способами різних видів діяльності; їх характеризує відсутність причетності до середовища і суспільства; іноді вони порушують діючі в суспільстві порядки; уникають різного виду соціальних відносин; майже завжди пасивні в реалізації проєктів.

Ми проаналізували кожний компонент соціалізації старших школярів:

1. Когнітивний компонент представляє собою сприйняття школярем соціальної інформації на рівні відчуттів, знань, умінь, навичок. Значення пізнання для процесу соціалізації в тому, що воно дозволяє розкрити учневі зв'язки і стосунки в навколишньому світі. Завдяки цьому у школяра формується цілісна картина світу, накопичуються знання, вміння, навички, необхідні в соціальному житті, визначається соціальна спрямованість: прагнення до встановлення доброзичливих відносин з друзями, класом; відсутність егоїстичних установок, сформованість почуття відповідальності, орієнтації на соціальні та моральні цінності та ін. Важливим при цьому є оволодіння школярами різними способами інтелектуальної діяльності: порівняння, аналіз, систематизація, абстрагування, проєктування, моделювання та ін. І.С.Кон вважає одним із критеріїв ефективності освіти вміння «самостійно діяти і приймати рішення в умовах, яких свідомо не було і не могло бути в житті батьківського покоління» [3]. Тому однією з найважливіших характеристик когнітивного компонента соціалізації є вміння школяра застосовувати отримані знання в

нестандартних ситуаціях, а саме здатність до творчої, дослідницької діяльності. Ставлення особистості до процесу здобуття знань відіграє важливу роль у процесі соціалізації.

Проведене теоретичне дослідження дозволило нам виокремити наступні характеристики когнітивного компонента соціалізації: наявність знань, умінь і навичок у школяра, що сприяють усвідомленню зв'язків і відносин в навколишньому світі, що формують цілісну картину світу; вміння самостійно приймати рішення у нестандартних ситуаціях; здатність до творчої, дослідницької діяльності; наявність бажання брати участь у спільній справі; комунікативні вміння; володіння нормами громадської поведінки.

2. Моральний компонент соціалізації ми характеризуємо як формування соціальних норм і культурних цінностей, їх прийняття і засвоєння; ставлення до норм суспільної поведінки, правилам соціальної взаємодії, формування громадянської позиції, відповідальності.

Прийняття і засвоєння соціальних норм і культурних цінностей припускає, з одного боку, знання про ставлення до суспільства, праці, іншої людини, культури, до самого себе, з іншого – перетворення цих знань в особисті переконання і цінності.

У старшому шкільному віці інтенсивно відбувається інтеграція складних систем норм поведінки і здійснюється перехід до використання складних механізмів внутрішньої регуляції власної поведінки на основі засвоєних норм. Характеристикою морального компонента соціалізації є таке поняття, як «соціальна відповідальність». Соціальна відповідальність виявляється в соціально виправданій поведінці і знаходить відображення в різних життєвих ситуаціях і сферах суспільного життя (небайдужість до долі країни, міста, відповідальне ставлення до навчання, роботи, усвідомлення зобов'язань перед власною родиною). Ще однією значущою ознакою морального компонента соціалізації можна вважати громадянську зрілість особистості.

Теоретичне дослідження, проведене нами, дозволило виділити наступні характеристики морального компонента соціалізації: знання про ставлення до суспільства, праці, іншої людини, культури, до самого себе; перетворення знань в особисті переконання, цінності; прояв соціальної відповідальності, патріотизму, громадянської зрілості та ін.

3. Мотиваційно-діяльнісний компонент характеризується самореалізацією в суспільстві: сформована мотивація у старших школярів до участі в різних соціальних відносинах, активна творча позиція особистості

(наявність прагнення до вирішення соціально значущих цілей, схильності до творчих пошуків, впевненості в собі, волі у досягненні мети); сформованість соціального, життєвого і професійного самовизначення.

Прагнення особистості до участі в різних соціальних відносинах відбувається під впливом основних соціальних потреб. На думку Е. Фромма, це потреби людини у спілкуванні, у творчості, у відчутті глибоких коренів, що гарантують міцність і безпеку буття, прагнення до пізнання, освоєння буття [9]. Дані потреби так чи інакше пов'язані з міжособистісною взаємодією, спілкуванням, активністю, відкритістю, прагненням людини позитивно сприймати навколишній світ. Б.Г. Анан'єв вважав, що спілкування як компонент громадської діяльності суб'єктів може впливати на розвиток психічної організації людини.

Комунікативні навички допомагають людині в будь-якій сфері діяльності, допомагають врегулювати міжособистісні конфлікти. Особливо актуальні комунікативні вміння у шкільному середовищі. Безумовно, учень, який володіє способами відкритого активного спілкування, буде найбільш популярний в шкільному колективі. Активність, доброзичливість у спілкуванні з оточуючими, орієнтація на співпрацю і кооперацію дозволяють йому бути успішним у суспільстві. У зв'язку з цим важливо створити для старшого школяра умови для оволодіння знаннями про прийоми, способи, норми спілкування, способи самоорганізації та організації інших людей. Активність особистості, відповідно до встановленої системи цінностей у суспільстві, пов'язана з такими характеристиками, як працездатність, самостійність, цілеспрямованість, ініціативність, що може виявлятися у прагненні займатися суспільно-корисною діяльністю, приносити практичну користь оточуючим, суспільству.

Людина, з одного боку, приймає норми суспільства, пристосовується до існуючих умов, з іншого – творчо їх перетворює, тому важливим є вміння особистості ставити реальні цілі, планувати діяльність щодо їх досягнення. Таким чином, мотивація до діяльності в різних соціальних відносинах безпосередньо пов'язана з основними соціальними потребами особистості: системою мотивів і бажанням успішно реалізуватися в будь-якій діяльності. Підставою для виокремлення мотиваційно-діяльнісного компоненту як одного з актуальних компонентів соціалізації особистості є ситуація в сучасному суспільстві. Сьогодні успіх молодого людини залежить не стільки від

обраної спеціальності, скільки від соціальних умінь, активного досвіду соціальних взаємодій, особистісних якостей. Характеристиками мотиваційно-діяльнісного компонента соціалізації можна вважати: знання прийомів, способів, норм спілкування, способів самоорганізації та організації інших людей, прояв комунікативної компетенції, орієнтація на співпрацю і кооперацію, вміння ставити реальні цілі, планувати діяльність щодо їх досягнення, наявність прагнення до вирішення соціально значущих завдань; ініціативність, прагнення займатися суспільно-корисною діяльністю, приносити практичну користь оточуючим, суспільству; сформованість соціального, життєвого і професійного самовизначення.

Грунтуючись на представлених компонентах соціалізації, нами були розроблені характеристики старших школярів у залежності від рівня їх соціалізації.

Школяр, який має високий рівень соціалізації:

- має глибокі знання, вміння, навички з основ наук, з предметів моральної, психологічної спрямованості, міцні системні знання механізмів, способів, норм, правил спілкування, способів самоорганізації та організації інших;
- добре володіє способами громадянської діяльності;
- володіє усвідомленою громадянською позицією по відношенню до цінностей різних культур, високою мотивацією до прояву патріотичної та громадянської свідомості;
- вміє самостійно приймати рішення у нестандартних ситуаціях, володіє упевненістю в собі, волею у досягненні цілей;
- має свідому потребу у здоровому способі життя, високу мотивацію на співпрацю, кооперацію з багатьма людьми;
- усвідомлено прагне приносити практичну користь суспільству, і в нього сформована готовність до соціального, життєвого та професійного самовизначення;
- вміє ставити перед собою цілі і планувати діяльність з їх досягнення.

Школяр із середнім рівнем прояву соціалізації:

- має знання, вміння, навички з основ наук на середньому рівні;
- володіє задовільними знаннями з предметів моральної, психологічної спрямованості, про способи, норми, правила спілкування, способи самоорганізації та організації інших;
- виявляє деякі володіння способами громадської діяльності, навичками дослідницької діяльності;

- виявляє позитивне ставлення до цінностей різних культур; володіє готовністю до соціального, життєвого та професійного самовизначення;
- розуміє необхідність здорового способу життя;
- готовий включатися в ситуацію морального вибору, приймати відповідальність за своє рішення;
- епізодично ставить перед собою цілі і планує діяльність щодо їх досягнення; є активним учасником суспільно-корисних справ.

Школяр, що має низький рівень прояву соціалізації:

- має безсистемні знання, вміння, навички з основ наук, предметів моральної, психологічної спрямованості; недостатньо володіє способами громадянської діяльності;
- епізодично виявляє здатність до творчої, дослідницької роботи в урочній або позаурочній діяльності, але не проявляє інтересу в сфері навчальної діяльності, не вміє працювати з додатковими джерелами інформації;
- може розрізняти позитивні й асоціальні життєві цінності;
- здатний розрізняти ситуації морального вибору, але в нього не сформована мотивація до професійної самореалізації;
- епізодично виявляє деякі комунікативні вміння, слабо мотивований на співпрацю, кооперацію;
- демонструє низький ступінь включеності в міжособистісні стосунки в колективі; не вміє ставити перед собою цілі;
- планує свою діяльність з ситуації; частіше за все є тільки учасником деяких суспільно-корисних справ, і в нього існує готовність до соціального, життєвого та професійного самовизначенню.

Таким чином, соціалізація є процесом становлення і розвитку особистості. Вона здійснюється через освіту. Відповідно до визначення соціалізації як основної функції сучасної освіти її зміст, його засвоєння має бути основою для успішної підготовки учня до життя у сучасному суспільстві.

На нашу думку, основними шляхами оптимізації процесу соціалізації сучасних старшокласників є: гуманізація відносин у шкільному середовищі; формування в учнів мотивації досягнення в навчальній діяльності; виявлення вікових та індивідуальних особливостей учнів, що впливають на процес соціалізації; розвиток високої комунікативної культури старшокласників; роз'яснення старшокласникам моделей соціально схвальної поведінки, забезпечення їх чіткими життєвими орієнтирами.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андреева Г.М. Социальная психология: Учебник для высших учебных заведений. 5-е изд., испр. и доп. М.: Аспект-Пресс, 2004.
2. Бордовская Н.В. Педагогика: Учебник для вузов. СПб.: Питер, 2003.
3. Кон И.С. Ребёнок и общество. М., 1988.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М., 1987.
5. Лукашевич М.П. Социализация. Виховні механізми і технології: Навч.-метод. посібник. – К., 1998.
6. Мудрик А.В. Социализация и «смутное время». М., 1991.
7. Найн А.Я. Педагогические инновации и научный эксперимент // Педагогика – 1996. – № 5. – С. 10.
8. Реан А. А. Психология изучения личности. СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999.
9. Фромм Э. Душа человека. М, 1992.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Язловецька Оксана Валентинівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки КДПУ ім. В. Винниченка.

*Наукові інтереси:* проблеми виховання і соціалізації особистості в освітньому процесі, валеологічне виховання школярів.